

SIMBOLIČKO ZNAČENJE PROSTORA U ŽENSKIM BENEDIKTINSKIM SAMOSTANIMA DALMATINSKIH GRADOVA

Vanja Kovačić

UDK: 27-788-051-055.2.:2-523.6]711.47(497.58Dalmacija)
27-788-051-052:27-788-051-052](4)*1o*
33.012.35(497.58Dalmacija)27-789.2
2-523.6:725.963(497.58Dalmacija)
Ostojčić, I. 2-523.6:27-788-051-052Sv. Marija(497.581.1Zadar)
Optica Lampredia*920*82.5:27-788-051-052(497.581.1Zadar)*10*
Opatica Čika 069.44:27-788-051-052Sv. Marija(497.581.1Zadar)1066.
2-523.6Sv. Nikole(497.583Trogir)
Sv. Nikola 28-167.22:2.523.6]2.313(470.751Bari)
2-523.6:2-788-051-055.2]Sv. Petra (497.583Trogir)
2-788-051-055.2:2-523.6 Sv. Benedikta(497.583Split)*1068*
2-788-051-055.2:2-523.6Sv. Marije de Taurello (kod Obrova)
(497.583Split)
2-523.6: Sv. Andrija (210.7Rab),Sv. Margarita (210.7 Pag); Sv. Marija
od Kaštela(497.584Dubrovnik)
Sv. Lucija (497.581.2Šibenik)

<https://doi.org/10.34075/cs.58.1s.5>

Konzervatorski odjel Split
vanjagisela@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 6/2022

Sažetak

Ženski benediktinski samostani u Dalmaciji mahom su smješteni unutar gradova, a razvijaju se adaptacijom postojećih građevina i adicijom novih gradnji u skladu s crkvenom reformom. Cilj provedenih istraživanja je arhitektonska, stilska i urbanistička analiza pojedinih sklopova samostana, kao i slojevitost i spoj stambene i obrambene arhitekture. U vrijeme njihova utemeljenja u Trogiru i Splitu priljubljeni su s vanjske strane gradskih zidina da bi proširenjem grada i gradnjom novog obrambenog pojasa postali dio zaštićene jezgre. Istaknuti položaj u urbanističkom rasteru grada svjedoče samostan sv. Marije u Zadru uz gradski kardo s istočne strane foruma, samostan sv. Nikole u Trogiru uz južna gradska vrata, samostan sv. Benedikta (sv. Arnira) u Splitu uz sjeverni zid Dioklecijanove palače, samostan sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku na najvišem dijelu grada uz južne zidine i samostan sv. Andrije na Rabu na gradskim zidinama prema moru. Samostanska arhitektura se u svom dugom trajanju adaptira i dograđuje, te proživljava arhitektonske i stilske promjene. Istaknuti

su oni simbolički prostorni elementi u ženskim benediktinskim samostanima koji ukazuju na primjenu klauzurnih pravila u crkvi, kapeli, kapitularnoj dvorani i parlatoriju.

Ključne riječi: *ženski benediktinski samostani, Dalmacija, koludrice, klauzura, koludrički kor, retrokor*

Velika crkvena reforma druge polovice 11. stoljeća potaknula je osnivanje brojnih ženskih benediktinskih samostana po cijeloj Europi, od Italije do Španjolske i Irske - u središnjoj Francuskoj osnovano ih je preko 30, u Lombardiji 17, a u Dalmaciji je mahom u gradovima utemeljeno 8 samostana. Za razliku od projektiranih samostana koje karakterizira pravilnost i zadana tipologija, dalmatinski samostani nastaju u gustoj urbanoj matrici, najčešće na rubnom dijelu uza same gradske zidine gdje se postojeća stambena arhitektura adaptira monaškim pravilima.

Posebne odlike prostora samostana i tipologije monaške crkve na principima stroge odvojenosti nastaju na području merovinške Galije i Franačkoga Carstva, dok u Irskoj i Engleskoj ženski samostani imaju otvoreniji pristup i benediktinke vrše pastoralno djelovanje izvan zidova samostana u svjetovnom prostoru. U 6. st. Cezarije, biskup iz Arlesa, stvara prostorni okvir za strogu klauzuru što se odnosi na zatvoren i "čist" prostor slobodan od grijeha. Radi se o modelu aktivne klauzure u kojoj vlada zabrana napuštanja samostana i doživotni boravak na istom mjestu (*stabilitas loci*). Iako se zavjet postojanosti prema Pravilu sv. Benedikta odnosi na stalnost u samostanskoj zajednici, u užem smislu koludrica zauvijek ostaje unutar zidova samostana u kojem je položila zavjete.¹ Ne radi se samo o moralnoj postojanosti u vjeri i vrlini, mislima i osjećajima, nego i u materijalnom smislu samostan oblikuje vanjsku dimenziju trajnog boravka od samog ulaska u zajednicu.² Postojanost u monaškom životu i trajni boravak u određenom samostanu postaju dva lica iste medalje: oni su pretpostavka unutrašnje kao i izvanjske stabilnosti.³ Ukorijenjenost na jednom mjestu je u prvom redu stalnost u zajednici i svojoj samostanskoj obitelji, a kroz duga stoljeća trajanja dalmatinske koludrice se vrlo rijetko sele u drugi samostan, osim prigodom velikih nedaća izazvanih kugom, ratom

---

¹ Western Monasticism, Catholic Encyclopedia, vol. X., 1911.

² Pravilo sv. Benedikta, Pogl. IV, 78, Čokovac 2008.; Adalbert de Vogüé, *Stabilità, Dizionario degli Istituti de Perfezione*, vol. IX, Roma, 1997., 108; Objašnjenje Pravila sv. Benedikta, Pogl. 58, čl. 1., Federacija benediktinskih koludrica u Hrvatskoj, Samostan Sv. Margarite, Pag, 2002.

³ Walter Vassallo ofm, "Stabilitas" nella Tradizione Cattolica, Roma, 2015., 5.

ili dokidanjem samostana, kada se preostale koludrice izmještaju i priključuju drugom samostanu.

Samostan je metaforični kovčeg, koji štiti žene posvećena života od raznih iskušenja i opasnosti, pruža im zaštitu od vanjskog svijeta i duhovno spasenje. Prostorna struktura ženskog samostanskog prostora oblikovana je po određenim normama s više razina materijalnih ograničenja počevši od predcinktora, pristupa crkvi, dvorištu, kapitolu, refektoriju i dormitoriju, što nemaju isključivo fizički već i snažan duhovni značaj kao mjesta molitve i meditacije.⁴

Idealni tip ženskog benediktinskog samostana razvija se u četiri krila oko unutrašnjeg dvorišta. U istočnom krilu klaustura bile su sakristija i kapitul, u neposrednoj blizini svetišta crkve i liturgijskog kora. Na gornjem katu s korom je bio povezan dormitorij, a često i radionica za ručni rad i druženje. U južnom krilu raspoređeni su kuhinja i refektorij. U zapadnom krilu uz ulaz u klauzuru, bili su parlatorij, stan opatice i novicijat.⁵ Tijekom misnog obreda, Božanskog oficija i meditacija benediktinke su sjedile u monaškom ili koludričkom koru ograđenom rešetkama ili na galerijama kako bi bile odvojene od laika. Položaj redovničkog kora ovisio je o tipologiji crkvene građevine. Najčešći primjer u karolinškom i otoskom razdoblju bila je galerija na zapadnom kraju crkve, ponekad je u jednom kraku transepta, na galerijama bočnih brodova ili na istočnom kraju crkve, a pristup do njih vodi kroz jedno krilo klaustura. Često je na redovničkom koru na galeriji bio i oltar za izlaganje Presvetog.⁶

Potrebno je napomenuti da je ova specifična tema nedovoljno istražena u hrvatskoj povijesti arhitekture i povijesti umjetnosti, a monumentalni europski predlošci tek se u nekim elementima mogu prepoznati na dalmatinskim primjerima.⁷ To je posljedica nemogućnosti pristupa uslijed monaške klauzure, ali i nasilnog utruća i rušenja većeg broja samostana. U povijesnom smislu na oblikovanje

⁴ Anne Müller, *Symbolic Meanings of Space in Female Monastic Tradition*, *Women in the Medieval Monastic World*, *Medieval Monastic Studies* 1, ur. Janet Burton i Karen Stöber, Brepols, Turnhout, 2015., 299-325.

⁵ Jeffrey F. Hamburger, Petra Marx, Susan Marti, *The Time of the Orders, 1200-1500*, *Crown and Veil. Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*, ur. J. F. Hamburger i S. Marti, Columbia University Press, New York, 2008., 45-53.

⁶ J. F. Hamburger, P. Marx, S. Marti, *The Time of the Orders...*, 72-74; Carola Jäggi, Uwe Lobbedey, *Church and Cloister, The Architecture of Female Monasticism in the Middle Ages*, *Women in the Medieval Monastic World*, *Medieval Monastic Studies* 1, ur. Janet Burton i Karen Stöber, Brepols, Turnhout, 2015., 112-126.

⁷ Temeljni izvor za proučavanje povijesti benediktinskih samostana u Dalmaciji je rad don Ivana Ostojića "Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima", sv. I-III, Split, 1963.-1965.

prostora u ženskim benediktinskim samostanima bitno su utjecala dva razdoblja klauzure benediktinskih koludrica: monaška klauzura (6.-16. st.) kada koludrice obdržavaju samostansku odvojenost prema "Monaškom pravilu" sv. Benedikta i papinska klauzura od Tridentske reforme do Drugog vatikanskog koncila kada su prisiljene obdržavati strogu klauzuru, da bi se potom vratile ponovno svojoj monaškoj klauzuri.

O broju benediktinki u dalmatinskim samostanima ponajbolje piše Ivan Ostojić: "Ženski pak samostani, općenito uzevši, bili su nešto bolje napućeni, ali ni u njima se nije mogao naći velik broj koludrica. Svaki je naime ženski samostan regrutirao pomladak samo iz jednoga grada, redovito samo iz jednoga staleža u tom gradu ili, dapače, jedino iz nekoliko obitelji toga staleža. K tome su dalmatinski gradovi bili maleni, a u njima se istodobno nalazilo po više koludričkih zadužbina."⁸ Monahinje reda sv. Benedikta (*Ordo Sancti Benedicti*) na obali i otocima nazivaju se još u 12. st. povijesnim imenom koludrice. Grčki je naziv preživio u dalmato-romanskom, a putem molitvi i poučnih renesansnih djela na hrvatskom jeziku kao dragocjena jezična baština prelazi u novovjeku usmenu tradiciju.

SAMOSTAN SV. MARIJE U ZADRU

Osnutak ženskih benediktinskih samostana u dalmatinskim gradovima slijedi nakon utemeljenja muških, često ih subraća uvode u posjed već postojeće crkvice, kuće i dobara. Susjedna *Ecclesia* pod zaštitom samostana benediktinaca temelj je novog ženskog samostana. Spomen zadarske opatice Lampredije 920. godine⁹ upućuje na postojanje jedne male jezgre benediktinskog monaštva prije 11. st. kada su već topografski i dijelom arhitektonski definirani srednjovjekovni samostani.

Najznačajniji i najveći koludrički samostan zasigurno je zadarski posvećen sv. Mariji. Podignut je jugoistočno od katedrale i u blizini morske obale pa nekad nosi oznaku *ad Ripas*. Nastao je na važnom položaju s istočne strane foruma antičkog ladera, uz glavni gradski kardo i nedaleko forumskih termi. Benediktinski samostan je obnovljen 1066. godine na poticaj plemkinje Čike, kćeri Dujma i Vekenege, i njezina rođaka kralja Petra Krešimira IV.¹⁰ Čika je iza-

---

⁸ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II., Benediktinski priorat Tkon, Split, 1964., 30.

⁹ *Isto*, 73.

¹⁰ *Isto*, 38, 73-85.

brana za samostansku opaticu, a naslijedila je kći Vekenega, nakon što ostaje udovica. Samostan sv. Marije je velik i slojeviti sklop koji se posve opravdano smatra najistaknutijim središtem ženskog benediktinskog monaštva u Dalmaciji. Usprkos ratnim razaranja ima ponajbolje sačuvan prostorni raspored s jezgrom ranoromaničkog i romaničkog samostana uz južno krilo klaustura. Trobrodna samostanska crkva posvećena je 1091. godine, a u ranom 12. st. sa sjeverne strane podignut je zvonik i prizidana kapitularna dvorana.¹¹ Dvorana je bila funkcionalno povezana za crkvu i zvonik, a izvana joj se pristupalo iz trijema samostanskog klaustura. U njoj su se održavali sastanci redovničke zajednice, čitanja martirologija i regule sv. Benedikta, kao i šire rekolekcije. U prizemlju zvonika bili su smješteni riznica i arhiv, gdje su uz one matičnog samostana bile pohranjene povlastice i dragocjenosti opatije sv. Krševana te grada Zadra. Na prvom katu zvonika je oslikana kapela s inicijalima kralja Kolomana, donatora zvonika, koja je rastvorena velikim lučnim otvorom s balkonom prema dvorani kapitula, pa je interpretirana kao kraljevska kapela, dok je dvorana mogla poslužiti i za audijencije vladara prilikom njegova dolaska u Zadar.¹² U uglu kapitula prema crkvi je zidna grobnica opatice Vekenegine († 1111.) u kojoj je mramorni sarkofag s epitafom te molitvama i zazivima za spas pokojničine duše. Nad njim je segmentni luk s nišom u obliku bifore izrađen od mramora i okružen vrsno koncipiranim i urezanim natpisima. Luk nad grobnicom i dijelovi arhitektonske plastike bili su obojani živim bojama. Vekenegina grobnica je izniman sepukralni romanički spomenik koji se izdvaja među redovničkim i kraljevskim grobnicama tog doba. Sarkofag je postavljen u debljini zida, dvostrano vidljiv u crkvi i kapitulu, što je trajna memorija na opaticu koju je častila koludrička zajednica i vjernici prinoseći joj molitve.

¹¹ Ivo Petricioli, Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru, *Kulturna baština samostana sv. Marije u Zadru*, Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar, 1968., 61-86; Zdenka Jeras-Pohl, Obnova kapitula benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 1 (1975), 89-100; Drago Miletić, Vinko Štrkalj, Arheološka istraživanja u lađama crkve sv. Marije u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 2-3 (1976.-1977.), 117-130.

¹² Ana Marinković, Funkcija, forma, tradicija - kraljevska kapela Kolomana Učenog u samostanu sv. Marije u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 40 (2003.-2004.), 43-76; Pavuša Vežić, Zvonik i kapitularna dvorana u Samostanu Sv. Marije Male u Zadru: kraljevska kapela - kapitul - sakristija - memorija, *LAUDE NITENS MULTA*, Zbornik radova s kolokvija u povodu 900. obljetnice Vekenegina epitafa, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2018., 95-141.

Slika 1. Zadar, Samostan sv. Marije, Kapitularna dvorana s grobnicom opatice Vekenegge

Slika 2. Klaustar samostana sv. Marije u Zadru

Nakon požara krajem 15. st. obnovljen je eklektični samostan s trijemom koji se proteže uz sjevernu stranu crkve s galerijom na prvom katu. Trijem se pružao s južne i zapadne strane dvorišta, prvi uz kapitul, sakristiju i spremište obrednog ruha, a drugi uz knjižnicu, krojačnicu i novicijat. U nizu zgrada na istočnoj strani samostana, u prizemlju su bila spremišta za hranu i vino te praonice, a na katu dormitorij s kupaonicama. Na sjevernoj strani trga pred crkvom zgrada je s parlatorijem u prizemlju, gdje je ranije bio hospicij, te prostori za uzgoj svilenih buba i izradu svile. Sa sjeverne strane klaustara bili su kuhinja, refektorij i prostorija za dnevni boravak koludrica. Svetomarijski samostan poštivao je tipologiju vanjskog cinktora, pa je ranije pred pročeljem crkve i na bočnoj strani sa strane ulice bio ograđen visokim zidom prema kanonskim propisima. Vanjština crkve preoblikovana je u prvoj polovini 16. st. produženjem građevine prema zapadu i gradnjom trilobnog pročelja.¹³ Tom prigodom su nad bočnim brodovima izrađeni matroneji međusobno povezani prostranim zapadnim pjevalištem koji su namijenjeni za koludrice i novakinje. Ranih 40-ih godina 18. st. romanička apsida je zamijenjena prostranim četvrtastim svetištem s kupolom, a unutrašnjost crkve ukrašena baroknim štukaturama. Otvori matroneja s parapetima i nadvojima konveksno izvijena oblika, prekinutim zabatima i naglašenim arhitektonsko-skulpturalnim okvirima stvaraju snažan scenografski dojam, ali su potpuno zatvoreni

¹³ Cvito Fisković, *Zadarska renesansna crkva sv. Marije, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10 (1956.), 100-128.

Slika 3. Unutrašnjost crkve sv. Marije u Zadru s rešetkama na matronejima

Slika 4. Zadar, Crkva sv. Nikole s galerijama

gustim ornamentalnim rešetkama u skladu sa strogim pravilima papinske klauzure.

Od drugoga zadarskog samostana koludrica posvećenog sv. Nikoli na zapadnom rubu poluotoka, preostale je tek crkva. Samostan je u drugoj polovici 13. st. integriran s klarisama, te se gradi nova crkva nakon 1760. godine.¹⁴ Ova monumentalna trobrodna kasnobarokna građevina mletačkih odlika ostaje nedovršena, ali je zamišljena s rastvorenim galerijama po uzoru na crkvu sv. Marije. Kod obje crkve su matroneji povezani s pjevalištem oblikovali jedinstveni redovnički prostor na gornjoj razini. Početkom 19. st. političke prilike nisu bile povoljne za život benediktinskih zajednica koje su većim dijelom nasilno utrnete, a njihova graditeljska baština zapuštena i dana novim korisnicima.

¹⁴ I. Ostojić, *Benediktinci*, sv. II, 85-90; Pavuša Vežić, Crkva i samostan sv. Nikole u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Damaciji* 33 (1992.), 305-316.

SAMOSTAN SV. NIKOLE U TROGIRU

Utemeljenje benediktinskoga samostana sv. Dujma u Trogiru 1064. godine obavljeno je za vrijeme blaženog biskupa Ivana Trogirskog i datirano po vladavini bizantskog cara Konstantina X. Duke.¹⁵ Prva opatica samostana bila je Eufemija koja je zajedno sa sestrama uvedena u posjed crkvice sv. Dujma. Vjerojatno je i sama potjecala iz plemićkog roda jer su postojeću crkvicu (*cella beatissimi Domnii*) posvećenu salonitanskom mučeniku darovali koludricama upravo trogirski plemići. Zahvaljujući arheološkim istraživanjima u okrilju današnje crkve pronađena je prva sakralna građevina malih dimenzija, sjevernim zidom priljubljena uz vanjštinu kasnoantičkog gradskog zida, a izvana građena kao kompaktni blok s ponutricom raščlanjenom pilastrima i vratima na zapadnoj i južnoj strani.¹⁶

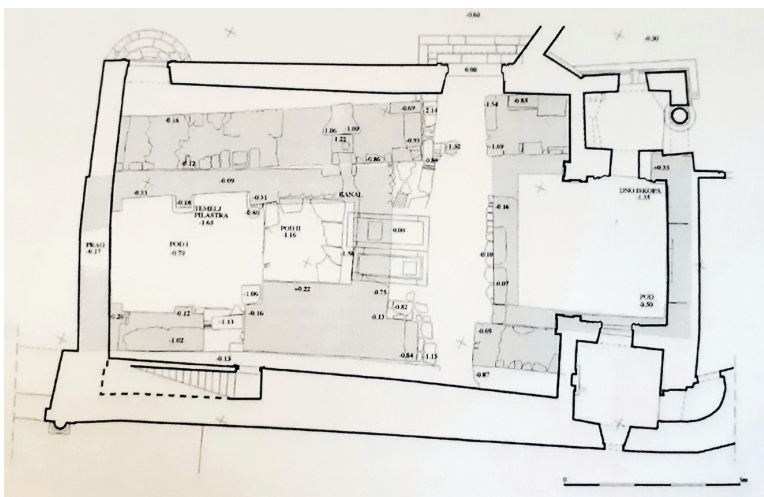
Uz vanjštinu apside bio je izlaz iz grada što je vodio u luku kroz Vrata Gospodnja. Prvi cenobij vjerojatno nastaje neposredno uz crkvu, te se u romanici širi s istočne strane prolaza premostivši gradski kardo, kojim se formira propugnakul u začelju apside. Teško je raspravljati o poštivanju strogih pravila odvojenosti u prvoj samostanskoj crkvi jer svojim čednim dimenzijama nije prelazila veličinu kora. Bogoštovnu i dušobrižničku složbu za koludrice redovito su obavljali benediktinski redovnici iz mjesnog samostana, a istom redu su pripadali splitski nadbiskup Lovro i mjesni biskup Ivan Trogirski. U 12. st. uz lokalnog sveca-mučenika slavi se i sv. Nikola kao suzaštitnik samostana čije su relikvije krajem 11. st. prenesene u Bari i Veneciju. Već krajem 13. st. raniji naslovnik sv. Dujam nestaje iz službenog naziva crkve i samostana. Današnji samostanski sklop zauzima veliki obodni blok uz gradske zidine u rasponu između dviju kula. Prvobitna crkvice nije više bila adekvatna potrebama koludrica pa se u 14. st. povećava u rasponu od zapadnog pročelja prvobitne bogomolje do perimetra današnje apside. Proširenjem crkve ona izlazi iz samostanskog cinktora cijelim svojim volumenom što utječe i na urbanizam grada jer se glavna gradska vrata premještaju iz linije osi karda zapadno uz pročelje crkve. Iznimno stroge mjere donosi tek Tridentski koncil (1545.-1563.), a tumačenje reformatorskih pravila provodi Karlo Boromejski te se monaški

---

¹⁵ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 1, sakupili i obradili J. Stipišić i M. Šamšalović, Zagreb, 1967., (dok. 70), 98-99; Daniele Farlati, *Illyrici sacri*, Tom. III, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1765, 311; I. Ostojić, *Benediktinci*, sv. II, 282-286.

¹⁶ Vanja Kovačić, *Koludrice na zidinama grada, Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru*, Književni krug Split, Split, 2019.

Slika 5. Trogir, crkvića sv. Dujma pronađena u crkvi sv. Nikole

kor premješta sa zapadne galerije u prostoriju u začelju oltara što je prema crkvi rastvorena manjim prozorima.¹⁷ Samostan nastaje adicijom više prostornih cjelina: povezivanjem parova romaničkih kuća koji na sjeveru formiraju dva vertikalna niza, kao i niz u glavnoj ulici na zapadu.¹⁸ Prema glavnoj ulici od crkve do ugla samostanskog sklopa vrata i prozori na uličnim pročeljima su zazidani kako bi vanjšтина samostana dobila izgled zatvorenog cinktora, a zid dvorišta je povišen. Samostan nema klaustar klasičnog oblika već se dvorište s dva krila ranogotičkog trijema povezuje baroknim balkonima na prvom i drugom katu što stvara gotovo kružni ophod. U jugozapadnom uglu dvorišta na spoju s ramenom apside crkve sv. Nikole, podignut je 1598. godine peterokatni zvonik za vrijeme opatice Pelegrine Cipiko. Zvonik je rad majstora Trifuna Bokanića koji se dokazao na dovršetku zvonika trogirске katedrale te zvoniku crkve sv. Marka u Hvaru.¹⁹ Na razini prvog kata zvonik je prema

¹⁷ C. Jäggi, U. Lobbedey, Church and Cloister..., 128.

¹⁸ Ana Plosnić Škarić, *Domus conuentus sancti Nicolai* - Kuće samostana svetog Nikole, *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru, Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei*, Zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja, Trogir, 2014., 161-180.

¹⁹ Radoslav Bužančić, Zvonik i crkva samostana sv. Nikole - *sanctus turris* trogirskih benediktinki, *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru, Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei*, Zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja, Trogir, 2014, 189-199.

Slika 6. Otvori retrokora u sve-
tištu crkve sv. Nikole u Trogiru

Slika 8. Zvonik samostana sv.
Nikole u Trogiru

Slika 7. Unutrašnjost crkve sv. Nikole

crkvi rastvoren širokim prozorima s rešetkom sukladno pravilima klauzure nakon Tridenta. Otvori lože zvonika pokriveni su dekorativnim kamenim tranzenama s motivima rozeta, zvijezda i kvadriloba, a oktogonalna lanterna izvorno je imala brončane rešetke koje su stvarali dojam otvorenog ciborija. Veliki zahvat poduzet je u interijeru crkve oko 1740. godine kada je ukrašena štukaturama Giuseppea Monteventija kao i crkva sv. Marije u Zadru.²⁰ Retrokor je otvoren velikim vodoravnim prozorima na razini prvog kata istočnog zida crkve uključujući zvonik i manju pomoćnu prostoriju. Pregrade sprječavaju vizualni kontakt sa svećenikom i vjernicima, a istovremeno omogućavaju sabranost i uravnoteženost pri bogoslužju, molitvi Božanskog časoslova i razmatranju. U prizemlju su također bili otvori iza glavnog oltara gdje su koludrice primale pričest, ali su zazidani nakon primjene kanonskih promjena po kojima im je dopušteno sudjelovanje u obredu u crkvi.

SAMOSTAN SV. PETRA U TROGIRU

Drugi trogirski samostan koludrica bio je posvećen sv. Petru i obuhvaćao je dio urbane insule u zapadnom dijelu grada prema Obrovu. Iako se u oporukama i drugim ispravama 13. st. spominje samostanska kuća, nije moguće definirati perimetar nekadašnjeg samostana jer je bio uništen požarom krajem 18. st. i slijedom povijesnih zbivanja dokinut. Tek nekoliko ostataka romaničkih otvora, te trećentističkog trijema nalazimo u prizemljima današnjih stambenih kuća kao i elemente renesansnog dvorišta.²¹ Sama crkva je u ranom 18. st. doživjela temeljito preuređenje izradom rezbarenog stropa i pjevališta. Prilikom obnove crkve pred gotovo 20 godina, na katu iza ravnog zida svetišta pronađeni su prozori retrokora. Rađeni su po uzoru na one u crkvi sv. Nikole gdje su rešetkaste pregrade poput klauzurne barijere odvajale sakralni prostor namijenjen benediktinskoj zajednici od crkvene lađe za okupljanje i molitvu zajednice vjernika.

²⁰ Lovorka Čoralić, Ivana Prijatelj, O graditeljskoj aktivnosti u trogirskim ženskim samostanima u vrijeme biskupa Jeronima Fonde (1738.-1754.), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38 (1999.-2000.), 365-396; Radoslav Tomić, Štukaturist Giuseppe Monteventi - djela, prijedlozi i hipoteze, *Peristil*, 44 (2001.), 81-92.

²¹ V. Kovačić, *Koludrice na zidinama grada...*, 97.

Slika 9. Otvori retrokora u crkvi sv. Petra u Trogiru

SAMOSTAN SV. BENEDIKTA U SPLITU

Prvi ženski benediktinski samostan u Splitu utemeljen je krajem 1068. godine za kralja Petra Krešimira IV. i nadbiskupa Lovre uza sjeverni zid Dioklecijanove palače, između glavnih vrata i kutne kule sv. Petra.²² U trobrodnoj ranoromaničkoj crkvi posvećenoj sv. Benediktu krajem 12. st. pokopan je splitski nadbiskup Rajnerije umoren u poljičkom selu Dubravi. Samostan uskoro postaje glasovit po čudesnim ozdravljenjima i milostima bl. Arnira koji sredinom 15. st. dobiva posebnu kapelu s južne strane crkve, a čitav sklop samostana zatvara se izvana gotičkim obrambenim zidom, uz kopnenu ulaz u srednjovjekovni grad zvan Vrata Pisture. Stroga primjena klauzurnih pravila dovela je do zazidavanja srednjovjekovnog kružišta na vrhu Dioklecijanova zida kao i svih otvora koji gledaju na samostansko dvorište i odgovarajućih prozora na zgradi samostana sučelice ophodnom hodniku gradske straže. Ukidanjem samostana kompleks se pretvara u Vojnu bolnicu, a nakon Drugoga svjetskog rata i bombardiranja zgrade su porušene, a samo je crkva s kapelom bl. Rajnerija (Arnir) arheološki prezentirana. Iako je već pretvorbom

---

²² *Codex diplomaticus...*, sv. 1, Zagreb, 1967., (dok. 80), 109-112; I. Ostojić, *Benediktinci...*, sv. 2, 354. Ostojić smatra da je samostan osnovan 1060. godine u vrijeme Splitskog sabora kada je papinski legat Majnard prezentirao program širenja crkvene reforme.

u bolnički sklop izgubljena izvorna arhitektonska matrica samostana s crkvom, kapitularnom dvoranom, unutrašnjim dvorištem s trijemom, blagovaonicom, dormitorijem i parlatorijem, u poslijeratnoj purifikaciji obrambeni zid Dioklecijanove palače je visoko valoriziran u odnosu na degradirane ostatke benediktinskog samostana. Stoga je samo crkva sv. Eufemije arheološki prezentirana u parku pred Palačom, a kapela bl. Arnira i zvonik sačuvani su kao memento nekadašnjeg samostana sv. Benedikta.²³

Za potrebe C. K. lokalne uprave za utvrde u Zadru u 19. st. izrađeni su nacrti splitske Vojne bolnice, pa je navedena dokumentacija vrijedno vrelo za analizu dijelove samostana koji su bili dijelom sačuvani u sklopu bolnice, a prije katastrofalnog požara 1878. i bombardiranja u Drugom svjetskom ratu.²⁴

Slika 10. Split, Nacrti vojne bolnice u samostanu sv. Benedikta (sv. Arnira), Zaitsek 1826. (Konzervatorski odjel - Split)

²³ Cvito Fisković, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti u umjetnosti*, 279, Zagreb 1950., 17, 30-31.

²⁴ Nacrti su pohranjeni u staroj planoteci Konzervatorskog odjela u Splitu (no. 138 i 139). Prvi crtež iz 1826. godine donosi Cvito Fisković u: Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu, *Historijski zbornik*, 1 (1948.), 201-210, T. V.

Benediktinski samostan bio je položen s istočne strane Vrata od Pisture (*monasterium sancti Benedicti in Postures*)²⁵ i ograđen visokim zidom koji ga je dijelio od buke i vreve kod sjevernog ulaza u Novi grad. Glavna vrata na sjevernoj strani Palače zvana Zlatna su sve do sredine 19. st. bila zatrpana i neprohodna. Kroz portal zaključen lunetom sa skulpturom Bogorodice Sućutne ulazilo se u prvo dvorište koje je bilo polujavnog karaktera jer su tu imali pristup i boravili poslužitelji samostana. Vjernicima je bilo dostupno predvorje pred zapadnim ulazom u crkvu, u kojoj je bio štovan bl. Arnir biskup i mučenik, kojem je 1444. podignuta zasebna kapela na uglu samostanske crkve. Tu se u četvrtastoj niši nedaleko svečeva sarkofaga čuvao kamen kojim je biskup usmrćen u Poljicima, kao instrument njegove muke i stradanja po uzoru na sv. Stjepana Prvomučenika.²⁶ Iako je crkva prvobitno posvećena sv. Benediktu, dodaje se i novi naslovnik sv. Eufemija, halkedonska mučenica za Dioklecijanovih progona, koja je svojim svjedočenjem vjere bila uzor postojanosti mladim koludricama.²⁷ Nakon ukidanja samostana sv. Benedikta zadnje koludrice 1820. odlaze u zadarski samostan sv. Marije i sa sobom nose dio inventara i arhiv.²⁸

Na južni zid kapele sv. Arnira bila je u prislonu jednokatnica, a do nje zazidani gotički trijem s galerijom što je stvaralo snažnu barijeru prema drugom većem unutrašnjem dvorištu, koje je bilo odijeljeno prema strogim klauzurnim pravilima. Blizina gradske straže koja je obilazila zidine ugrožavala je stroga pravila papinske klauzure, jer su koludrice sv. Arnira mogle vidjeti vojnike na zidinama, a i oni su sa šetnice po obodnom zidu Palače i s ophoda na zidu podignutom u 15. st.²⁹

Na gradskom zidu na Pisturi je bio grb mletačkog kneza Antonija Loredana s godinom 1469., koji je sa sjevera branio cijeli sklop kod Kopnenih vrata te su vojnici s obrambenog hodnika imali dobar pregled nad samostanom.³⁰ Vanjski cinktor samostana još u 18. st. dopirao je do prvog kata zvonika koji je kao kutni toranj osiguravao ophod oko čitava samostanskog sklopa. Na poticaj prokuratora samostana i molbu komunalnih sudaca, splitski knez Alviz Lore-

---

²⁵ *Codex diplomaticus...*, sv. 3, sakupio i obradio T. Smičiklas, Zagreb, 1905., (dok. 184), 211.

²⁶ D. Farlati, *Illyrici sacri*, tom. III., 206-207.

²⁷ Louis Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, vol. III., Paris, 1958., 464.

²⁸ I. Ostojić, *Benediktinci...*, sv. 2, 357-358.

²⁹ C. Fisković, Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu, *Historijski zbornik* 1 (1948.), 209.

³⁰ *Zlatna knjiga...*, 552-553.

Slika 11. Samostan sv. Benedikta u Splitu

dan je 1578. donio nalog o zazidavanju kruništa na potezu od kule sv. Martina na istoku do tornja za zvona u samostanu.³¹ Proveden je čitav niz mjera na tragu zahtjeva Tridentske reforme kako bi se sačuvala i osnažila samostanska odvojenost. Također je trebalo ukloniti drveni mostić koji vodi do kule sv. Petra te zazidati sve otvore i prozore kroz koje se vidi samostansko dvorište, zatim ukloniti drveni mostić kojim se s gradskog zida ulazi u toranj sa zvonima, zazidati prozor ili vrata tog tornja, a proširiti vratašca kojima se ulazi na gradski zid kako bi noćna ophodnja straže mogla proći s oružjem. Na kulici Nebojša, gdje je noćna straža, trebalo je zatvoriti ulaz koji kroz hodnik zidina vodi do kule sv. Martina, između novog dormitorija koji se gradi na istoku i zidine koja s istoka okružuje samostan. Na samostanu je trebalo zazidati *balconcine*³² u potkrovlju i prozore na pročelju koji se mogu vidjeti sa šetnice zidina na potezu od revelina prema kulici Nebojši. I, konačno, trebalo je zazidati prozorčić s rešetkom na pročelju kuhinje sa zapada koji gleda prema revelinu. Pretpostavljamo da se revelinom zove terasa kule sv. Petra koja je pripadala samostanu, ali je služila za smještaj osoblja izvan klauzure, a njena terasa je ulazila u obrambeni sustav grada. Druga kvadratna kula posred poteza Dioklecijanova zida, koja je

³¹ *Isto*, 556-559. Kratki tekst donosi osnovne podatke o prostornom rasporedu samostanskog sklopa.

³² Pojmovi *balconi*, *balconcini* i *balconate* u srednjovjekovnim tekstovima odnose se na bifore i trifore. U ovom slučaju to su široki luminari sa dvojnim prozorima u potkrovlju. Usp. Cvito Fisković, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, 2 (1952.), 140.

Slika 12. Renesansna zgrada samostana sv. Benedikta u Splitu

Slika 13. Kruna bunara iz samostana sv. Benedikta (Arheološki muzej Split)

ostala unutar samostanskog perimetra, srušena je 1629. po naredbi generalnog providura Alvisa Zorzi i njenim blokovima popravljena je sjeverozapadna kula Palače.³³ Kvadratna kula je zauzimala gotovo četvrtinu drugog samostanskog dvorišta sučelice crkvi sv. Eufemije, pored velike cisterne u podanku sjeverne fasade Palače. Rast broja benediktinki potakao je gradnju novog dormitorija 1579. godine uz istočni perimetar samostana. Reprezentativna renesansna dvokatnica građena klesancima, isticala se profiliranim okvirima prozora i posebice monumentalnim prozorima u središnjoj osi, a katovi su bili razdijeljeni vijencima s obratima i prozorskim klup-

---

³³ Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske 29-30, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2005.-2006., 9, 11, 65. Generalni providur Zorzi izdaje zapovijed o rušenju sedam kula koje su otežavale obranu grada, a njegov nasljednik A. Civran god. 1632. naređuje da se kamen srušenih kula prenese u Veneciju za gradnju velike crkve Santa Maria della Salute.

čicama na konzolama. Na pročelju je iznad središnjeg prozora prvog kata bio grb s raskriljenim orlom obitelji Cipci.³⁴ Uzduž strehe protezao se kameni oluk na konzolama, a prema crtežu su u potkrovlju bila dva lumina s biforama konstruiranim od pilastara i završena s bogatim vijencem. Zgrada je na sjevernoj strani bila u prislonu na obrambeni zid koji je povezivao perimetar Dioklecijanove palače s kasnosrednjovjekovnim bedemom koji je štitio vanjštinu samostana sve do Pisture. Dodatkom vanjskog dvorišta uz istočnu stranu renesansnog dormitorija prizidane su vanjske stepenice na lukovima kojima se silazilo u istočno dvorište koje je obuhvaćalo i poligonalnu kulu pored Zlatnih vrata.

Slika 14. Rušenje apside crkve sv. Eufemije u Splitu

U klauzurnom dvorištu nalazila se prostrana cisterna, povišena u odnosu na razinu dvorišta, koja je svojim zapadnim zidom dopirala do perimetra kvadratne kule. Od dvije bunarske krune isticala se ona bogato ukrašena iz 1610. s grbom plemićke obitelji Cindro i likom sv. Benedikta postavljena u neposrednoj blizini zida Dioklecijanove palače. U to vrijeme dužnost opatice je obnašala Marija Polisena (1603.-1628.) koja je vjerojatno potjecala od roda Cindro pa je svojim grbom označila kameni zdenac. Na kutovima su ženske figure prikazane do pojasa s uzdignutim krilima i ptičjom nogom, što jedna od hibridnih pojava sirena na moru. Zajedno sa sirenama s ribljim repom svojom pjesmom uspavljuju pomorce, a zatim ih ubijaju i proždiru uzimajući im tijelo i dušu.³⁵ Lik sirene

³⁴ C. Fisković, *Iskopine...*, 208. Koludrice su mahom bile plemićkog porijekla pa je dovršetak monumentalne samostanske palače za opatice Dobrice Cipci (1579.-1590.) označen grbom ovog uglednog roda. Usp. Arsen Duplančić, *Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 100 (2007.), 213; E. Šarić Kostić, *Splitski grbovi, Kameni grbovi iz Muzeja grada Splita*, Muzej grada Splita, Split, 2018., 117-118. Grb je pohranjen u zbirci Muzeja grada Splita (inv. br. 1141).

³⁵ *Bestiari medievali*, ur. Luigina Morini, Giulio Einaudi editore, Torino, 1996., RdF, 382; BT XVI. Likovi iz srednjovjekovnih bestijarija su iz rukopisa prešli na pro-

Slika 15. Crkva sv. Eufemije s kapelom sv. Arnira

s dvostrukim repom (*Sirena bicaudata*) izrađen je na zapadnoj strani, što je simbol požude (*Luxuria*) i jedan od sedam smrtnih grijeha. Na suprotnoj strani prema dormitoriju je ženski lik pokriven kose i s raširenim rupcem ispod brade. Ona je alegorija žene posvećena života koja je uzela veo nevinosti i dala vječne zavjete poslušnosti i siromaštva. Kada prilikom oblačenja i polaganja zavjeta koludrica dobiva veo za glavu i vratnik kao znak čistoće i poslušnosti, oni postaju trajni štiti njezina spasenja. Alegorijski likovi izrađeni na kruni bunara imaju osobiti značaj za koludrice koje su prihvatile Pravilo sv. Benedikta, prakticirajući samostansku odvojenost i askezu kao otkupljenje od Istočnog grijeha. Zdenac žive vode je simbol Bogorodice i trijumf čistoće nad grijehom pa je boravak u ovom ograđenom i uzdignutom prostoru dvorišta povezan s kontemplativnim životom redovnica.³⁶

Crkva sv. Benedikta (sv. Eufemije) po tipologiji pripada trobrod-nim bazilikama 11. st. s tri polukružne apside, presvođenih brodova

---

čelja romaničkih katedrala, pa zasigurno i ovaj ikonografski predložak potječe iz nekadašnje knjižnice benediktinskog samostana.

³⁶ Nakon ukidanja samostana u sklop je useljena vojna bolnica. God. 1919. na molbu don Frane Bulića (Arheološki muzej u Splitu, broj 88/M, 1919) kruna je premještena u Arheološki muzej i izložena u dvorišnom lapidariju (AMS, inv. br. 38395). Usp. Arsen Duplančić, *Split u Arheološkom muzeju u Splitu*, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2007., 52-53.

i središnjom kupolom. Pretpostavlja se da je podignuta na starijem ranokršćanskom graditeljskom sloju, a stilski su izdvojene predromanička i ranoromanička kamena oprema unutrašnjosti crkve s jasno definiranom klesarskom radionicom koja je djelovala u Splitu i Trogiru u trećoj četvrtini 11. st.³⁷ Kako svjedoči crtež prije katastrofalnog požara crkve, na južnoj strani je naknadno pridodano plitko krilo transepta, dok je središnja apsida izvana obuhvaćena novom kvadratnom prostorijom. Fotografija prije konačnog rušenja samostana pokazuje da su bočni zidovi četvrtaste apsida građeni masivnim antičkim blokovima. Bačvasti svod svetišta s ravnim istočnim zidom pripada kasnorenesansnom uređenju crkve.³⁸

U prislonu na apsidu podignuta je zgrada neposredno povezana s novim dormitorijem u istočnom krilu, koja je ujedno komunicirala s obrambenim zidom. Promjena u obliku i dubini svetišta otvara mogućnost izvedbe retrokora na katu u začelju apsida, odnosno redovničke kapelice rastvorene prozorima prema unutrašnjosti crkve, kako bi se fizički razgraničilo benediktinke od drugih vjernika u prostoru crkve. Sličnu tipologiju sakralnog prostora primjenjuju ženski benediktinski samostani u cijeloj provinciji što je sukladno klauzurnim normama Tridentske reforme.

Na sjeveroistočnom uglu obrambenog zida podignut je četverokatni zvonik sa zatvorenim kosim soklom u podanku, ložom za zvona i zaključnom piramidom na vrhu.³⁹ Njegova gradnja počinje krajem 17. st., ali se početkom 18. st. benediktinke žale da još nije

³⁷ Tonči Burić, Jedna splitska ranoromanička radionica iz treće četvrtine 11. stoljeća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32 (1992.), 207-221; Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, 3 korpus arhitekture, Književni krug Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split - Zagreb, 2011., 324-330.

³⁸ Arhitektonsko preuređenje crkve i gradnja dormitorija u skladu su sa detaljnim protureformacijskim smjernicama koje je propisao Karlo Boromejski nakon Tridentinske obnove. Usp. Carlo Borromeo, *Instructionum Fabricae et Supellectilis Ecclesiasticae*, Libri II. (1577), A cura di S. Della Torre e M. Marinelli, Libr. Ed. Vaticana, 2000., 166-167, Pogl. XXXII: Redovnička crkva:

“Na poprečnom zidu, gledajući s oltara, treba izraditi otvor odakle će redovnice gledati i slušati Misu. Prozor treba biti širok kao oltar i visok oko 2 lakta (68 cm). Biti će opremljen dvostrukim rešetkama međusobno udaljenim oko 12 unči (34 cm). Šipke svake rešetke će biti čvrste, na način da njihov razmak ne prelazi tri unče (0,028 m = 8,4 cm) te čvrsto povezane i učvršćene, kako se ne bi lako uništile i odvojile. U unutrašnjosti (prema samostanu) prozor će imati izgled zatvora opremljenih lokotima s ključem koji se otvaraju sa strana i podižu koloturnikom s ušetom.”

³⁹ Kruno Prijatelj, *Barok u Splitu*, Kulturno-umjetničko društvo “Ivan Lozica” - Split, Split, 1947., 26; Cvito Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 9 (1955.), 238.

dovršen.⁴⁰ Na razini prvog kata zvonika prolazila je šetnica zidina na sjevernoj i istočnoj strani samostana što je zbog morfologije terena odgovaralo drugom katu samostanskih zgrada. S vanjske strane samostanskih zidina u rasponu od crkve do zvonika i cijelom istočnom stranom bila su dvorišta i vrtovi kao prostorni odmak prema okolišu. Gradnjom novog bastiona na vratima Pisture širi okoliš samostana zaštićen je novi utvrđenjem da bi u drugoj polovici 17. st. cijeli grad bio opasan baroknom zvijezdom. Šetnica za stražu uzduž bedema spajala je Vrata Pisture na zapadu sa zidom Dioklecijanove palače na jugoistoku prolazeći kroz prvi kat zvonika. Zidani puni korpus zvonika ima tek jednostavan razdjelni vijenac te malu rozetu kao svjetlarnik na svakom katu. Ipak zbog postojeće guste izgrađenosti splitski benediktinski samostan nije uspio slijediti postridentinska pravila kako bi crkva i zvonik bili neposredno povezani. Zvonik je bio kutni reper poput tornja dijagonalno postavljenog prema sjeverozapadnoj kuli Dioklecijanove palače koja je bila dio samostanskog sklopa.⁴¹

Taj kutni položaj zida oko samostana sv. Arnira ranije se ne spominje kao posebno utvrđen, iako je to mjesto bilo izloženo u slučaju napada. Crkva i posebno njeno svetište bili su u neposrednoj blizini zida koji je poslužio kao cinktor benediktinskog samostana, ali u obrambenom smislu nije imao veći značaj. Stoga su već 1630. postojali ozbiljni planovi za rušenje čitavog samostanskog sklopa, koji je predstavljao i opasnost za utvrđivanje neprijatelja pred samim gradom. Ali koludrice su se uspjele održati na tom mjestu iako su privremeno preseljene u benediktinski samostan sv. Marije de Taurello do dovršetka baroknih bastiona. Danas su ostatci samostana sv. Benedikta (sv. Arnira) svedeni na njegove simboličke elemente poput crkve s kapelom bl. Arnira i zvonikom, ostali dijelovi su tek otisci konstrukcije nekadašnjih zgrada uklesani na vanjštini Dioklecijanove palače. S utrnućem samostana i preseljenjem koludrica izmješten je arhiv i rasut pokretni inventar, a konačno radiranje građevina izbrisalo je svetost predziđa i značaj sakralnog prostora u gradskoj memoriji.

---

⁴⁰ Cvito Fisković, *Zvonik filipinske crkve u Makarskoj*, *Zbornik za likovne umjetnosti*, 9 (1973.), 275; Arsen Duplančić, *O splitskim zvonnicima*, *Kulturna baština*, 37 (2011.), 143-147.

⁴¹ C. Borromeo, *Instructionum Fabricae...*, 174-176, Pogl. XXXII. "Zvonik treba biti dodan na unutrašnjost crkve: ni vrata, ni prozori, niti jedna rupa u zidu ne mogu gledati na vanjštinu crkve. Biti će visok u odnosu na crkvu, ali niži od onog što struktura i oblik traže. Otvori za zvona će biti uski, na način da mogu proći samo užad za zvona. Vratašca moraju biti vrlo čvrsta, zatvorena sa dva lokota, dvije brave i dva različita ključa. ... Zvonik čak treba biti niži da ne bi služio kao vidikovac straži."

SAMOSTAN SV. MARIJE U SPLITU

Splitski samostan Sv. Marija de Taurello bio je drugi ženski benediktinski samostan smješten izvan zidina Dioklecijanove palače na zapadnoj strani Novog grada kod Obrova. U izvorima se samostan posvećen Bogorodici spominje u prvoj polovici 13. stoljeća, ali predromanički zabat oltarne pregrade s dedikacijom sv. Mariji, sv. Benediktu i sv. Skolastici pronađen unutar sklopa ukazuje na ranu povezanost sa svojim Utemeljiteljima. Prilikom osnutka samostana sv. Benedikta redovnicama je dodijeljena i crkva sv. Marije, a tije-sne veze između dvaju samostana održavale su se tijekom kasnijih stoljeća.⁴²

Dramatična povijest i nasilno utrnuće samostana, brisanje memorije i postepeno uklanjanje ostataka doprinijelo je potpunom nestanku još jedne važne benediktinske baštine iz povijesti Splita. Tek crtež A. Barbierija iz druge pol. 18. st., te nepoznatog autora iz 1810. i V. Andrića iz 1819. godine daju osnovne podatke o veličini i rasporedu samostana sv. Marije de Taurello. Jezgru samostanskog sklopa unutar Novog grada formiralo je dvorište kojem se pristupalo s istočne i južne strane. Duž sjeverne strane bila je crkva s četvrtastom apsidom presvođenom bačvastim svodom i sakristijom. Apsida je bila priljubljena uz niz samostanskih kuća duž glavne ulice (*Strada maistra*), gdje se isticala renesansna fasada s monumentalnim profiliranim portalom i natpisom iz 1583. godine.

VIRGINEO CELEBRANTE CHORO TVA NOMINA VIRGO
REDDITURECCE TVO FORMA DECVSQ(VE) LOCO MDLXXXI-
II

(Djevičanski zbor tvoje ime, Djevice, pronosi,
a tvome mjestu vraća ljepotu, krijepost i sjaj MDLXXXIII)⁴³

Na sjevernoj strani crkve bile su dvije kapele od kojih veća s početka 18. st. posvećena Gospi, a druga vjerojatno sv. Margariti. Zasigurno je u prizemlju uz samostanski portal bio parlatorij gdje

⁴² D. Farlati, *Illyrici sacri*, tom. III., 309; I. Ostojić, *Benediktinci...*, 366; Deša Diana, Sv. Marija de Taurello, *Kulturna baština* 3 (1975.) 3-4, 28-30; Deša Diana, Stanka Machiedo, Prilog poznavanju samostanskog sklopa svete Marije de Taurello u Splitu, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 6-7 (1980.-1981.), 69-74; Zdeslav Perković, Istraživanje samostana sv. Marije de Taurello, *Kulturna baština*, 11-12 (1981.), 46-64; Arsen Duplančić, Nepoznati tlocrt samostana sv. Marije de Taurello u Splitu, *Kačić*, 25 (1993.), 474-485; T. Marasović, *Dalmatia praeromana...*, 346-349.

⁴³ Zahvaljujem prof. dr. sc. Jadranki Neralić s Hrvatskog instituta za povijest koja je predložila novi hrvatski prijevod ovog natpisa.

Slika 16. Split, Klaustar samostana sv. Marije de Taurello

su koludrice uz suglasnost opatice mogle iza rešetaka komunicirati s obitelji.

Kako su sve benediktinke u samostanu sv. Marije umrle od kuge ranih 70-ih godina, nadbiskup je potaknuo sjedinjenje oba ženska samostana, ali je na zamolbu komune papa Grgur XIII. donio odluku o zadržavanju dviju koludričkih zajednica. Godine 1579. prigodom obilaska apostolskog vizitatora Agostina Valiera istaknuto je pogodno mjesto ovog samostana i prikladno uređena klauzura uz zahtjev da se obave potrebne dogradnje i zazidaju neki izloženi prozori.⁴⁴

Upravo natpis na vratima samostana iz godine 1583. označava dovršetak adaptacije sklopa sukladno odlukama Tridentskog sabora koje su detaljno provedene nakon Valierove vizitacije. Obnova je izvršena za opatice Beatrice Tartaglia (1579.-1603.).⁴⁵

Za vizitacije nadbiskupa Stjepana Cosmija 1682. spominju se je orgulje u uglu crkve pod samim krovom, vjerojatno na pjevalištu. Zatim je vizitator obišao dva kolokutorija u crkvi, što su u naravi prostorije za razgovor s osobama izvan samostana (parlatorij), a na jednom je prozor na kojem se daje Sveta pričest. Preporuča se da kolokutorij bude izvan crkve na prikladnijem mjestu. Obišao je kor u kojem su koludrice i novakinje molile, refektorij, dormitorij, viva-

---

⁴⁴ *Zlatna knjiga...*, 561-563.

⁴⁵ I. Ostojić, *Benediktinci...*, 344.

rij, radionice. Na gornjem katu samostana prema jugu bio je potpuno otvoren prozor na pogled laicima iz susjednih kuća. U sakristiji je knjiga zabilježenih Misa, a prema atriju je prozor za izdavanje potvrda o zabilježbi misa zatvoren željeznim rešetkama i uski otvori s drvenim prečkama zvanim *gelosie* koji se ne mogu micati. Isto je s prozorima u arhivu kroz koje niti koludrice vide niti se one mogu vidjeti. Kuća za laike koja gleda na jaka samostanska vrata zove se svjetovno krilo.⁴⁶

U jugozapadnom uglu sklopa u osi nekadašnjeg samostanskog dvorišta sagrađen je barokni klaustar koji je na istočnom i sjevernom krilu bio rastvoren trjemovima sa zidanim lukovima u prizemlju i na katu, dok je na vrhu bila terasa. Postojanje pjevališta i klaustra ukazuje da je dormitorij mogao biti na zapadnom dijelu sklopa, dok je svjetovno krilo vjerojatno bilo na istoku.

SAMOSTAN SV. ANDRIJE NA RABU

Na južnom obodu grada Raba iznad visokih stijena, a na trasi kasnoantičkih gradskih zidina podignuta su u nizu tri ženska benediktinska samostana: najstariji posvećen sv. Andriji Apostolu, drugi sv. Ivanu Evanđelisti i treći sv. Justini, od kojih je prvi preživio do danas. Benediktinski samostan sv. Andrije na Rabu ubraja se u ženske samostane s vrlo dugim kontinuitetom. Iako je po tradi-

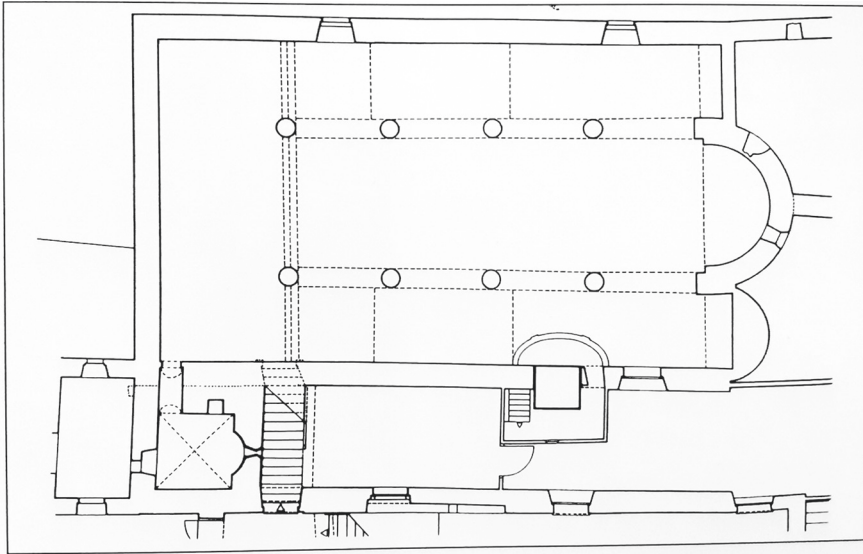
⁴⁶ D. Diana, S. Machiedo, *Prilog poznavanju...*, 70.

Visitavit organum in angulo Eccl(es)iae super solario situm; statimq(uae) jussit fenestrae a Choro illi correspondentes diligenter custodiri. Visitavit etiam duo Collucutoria, in Eccl(es)iam existentia, quorum unum ex partefenestrae usui sacrae Communionis inservit, super quo providere voluit sermonem habuit ad Procurat, quo. possit extra Eccl(es)iam colocutorium fieri, locum(que) opportunum invenit sed Monasterii inopis rei tamen necessariae resistet.

Actis servabitur, progrediensq(uae) pervenit ad locum Chori, ubi invenit caeteres moniales, ac puellas orantes. Mox ad Refectorium. Dormitorium, Viridarium, aliasq(uae) officinas. et observavit fenestram in superiori parte Monasterii positam ex parte Austri prorsus apertam, ex qua saecularibus, qui domos vicinas incolunt, facilis est prospectus. Quemadmodum etiam fenestras domorum laicorum, quae viridario respondet, super quibus et caeteris ad clausuram disciplinam et oeconomiam spectantibus se reservavit imertitaq(uae) ...

In sacristia si liber pro Missis adnotandis; et tabula onerum Missarum Fenestrae in Monasterio, quae respiciunt exterius atrium, claudantur ferreis cancellis et foraminibus angustis vel saltem cum cratibus ligneis, vulgo gelosie, quae non possint amoveri. Item fiat in fenestris, que sunt in tabulario, quae ita compingantur ut Moniales nec videre, non videri possint.

Domorum vero, quae a laicis habitatur, et rexpiciunt fortum Monasterii foramina claudantur, etiam invocato Brachio saeculari.

Slika 17. Tlocrt crkve sv. Andrije na Rabu s pristupom koru preko sjeverne galerije (po M. Domijanu)

ciji samostan sv. Andrije utemeljio rapski biskup Madije god. 1018., trobrodna i troapsidalna koludrička crkva s palmoidnim i akantus kapitelima stilski se uklapa u ranoromaničku arhitekturu druge pol. 11. st. kada se mahom osnivaju ženski benediktinski samostani u Dalmaciji.⁴⁷ Južne gradske zidine prati niz benediktinskih samostana kao i sama katedrala koji su svojevrsna duhovna i simbolička potpora obrani grada.

S južne strane u ravnini glavnog pročelja je arhidakon Kuzma dao podignuti zvonik u vrijeme biskupa Andrije i opatice Ivane o čemu svjedoči natpis iz 1181. godine. U prizemlju bačvasto presvođenog zvonika bio je arkosolij prema crkvi, vjerojatno namijenjen za grob opatice ili utemeljitelja, dok je u kvadratnoj prostoriji na katu s križnim svodom i upisanom apsidiolom prema istoku bila kapela relikvija. Prostorna organizacija samostana pokazuje slojevitost gradnje s izrazitim stilskim ostvarenjima rane romanike, romanike i renesanse.⁴⁸

⁴⁷ I. Ostojić, *Benediktinci...*, sv. II, 135-138.

⁴⁸ Miljenko Jurković, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu, *Starohrvatska prosvjeta* 20 (1990.), 191-213; Miljenko Domijan, *Rab - grad umjetnosti*, Barbat, Zagreb, 2001., 116-130; Katarina Horvat-Levaj,

S južne strane crkve prigradeno je sjeverno krilo samostana nekad rastvoreno galerijom na katu što je u 16. st. gradnjom novih krila s lučnim trjemovima formiralo četvrtasti klostar. Bazilikalna građevina s tri apside nije pružala mogućnost dogradnje i otvaranje retrokora prema svetištu, već je zapadna galerija korištena kao kor koludrica u vrijeme kad su benediktinke bile strogo odijeljene od prostora za vjernike. Takva segregacija sakralnog prostora kod crkava ženskih klauzurnih samostana zahtijevala je i odvojeni pristup koru što je bilo moguće preko galerije sjevernog krila. Klauzurna pravila utjecala su na prostorne odnose i komunikacije, a misni obred odvijao se istovremeno uz sudjelovanje puka na razini prizemlja i benediktinki na katu. Stoga je kor mogao biti postavljen najkasnije poslije Tridentskog koncila u vrijeme katoličke obnove. Položaj sklopa rapskih benediktinki potvrđuje da je podizanje samostana uz gradske zidine postala norma u urbanističkoj strukturi dalmatinskih gradova poput Trogira, Splita i Dubrovnika.

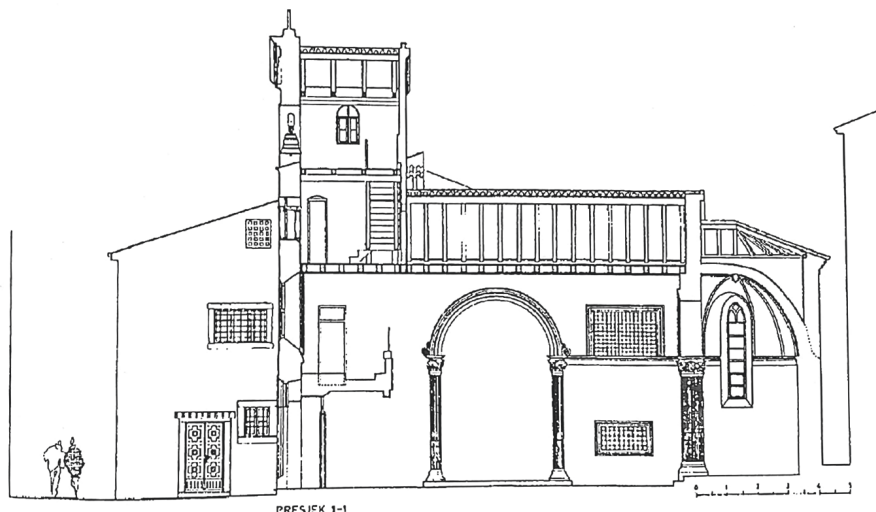
SAMOSTAN SV. MARGARITE U PAGU

Benediktinke samostana sv. Margarite preseljene su u drugoj polovici 15. st. sa stanovnicima starog Paga u novi grad Pag gdje podižu crkvu Marijinog Navještenja sa samostanom uz sjeverozapadne gradske zidine. Jednobrodna crkva s potkovastom apsidom i bočnim kapelama ima izgled nepravilne križne građevine. Sjevernu kapelu posvećenu sv. Nikoli je prema ugovoru iz 1467. projektirao Juraj Dalmatinac, a izradio majstorov učenik Radmil Ratković iz Hvara.⁴⁹ Prema crkvenoj lađi je rastvorena širokim renesansnim lukom na kaneliranim pilastrima i lisnatim kapitelima ukrašenim školjkama i grbovima. Kapela je izvorno građena kao dvotravejna duboka prostorija presvođena križnorebrastim svodovima, ali je

---

Samostan benediktinki sv. Andrije na Rabu, Prilog povijesti gradnje, *Prostor*, 27 (2019.) 2, 193-207.

⁴⁹ Pavaša Vežić, Kapela sv. Nikole Jurja Dalmatinca u crkvi Sv. Margarite, Pag, *Peristil*, 38 (1995.), 37-42; *Isti*, Kapela sv. Nikole Jurja Dalmatinca u crkvi Marijinog Navještenja u Pagu, *Crkva i samostan paških benediktinki*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Pagu 25. rujna 2004. godine posvećen uspomeni opatice Gertrude Magaš, Matica hrvatska Pag, Samostan benediktinki sv. Margarite u Pagu, Pag, 2010., 177-184; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 1999., 93-96; *Isti*, Srednjovjekovna umjetnička baština samostana sv. Margarite u Pagu, *Umjetnička baština paških benediktinki*, Zbornik radova povodom 700. obljetnice osnutka samostana benediktinki sv. Margarite u Pagu, Samostan benediktinki Sv. Margarite – Pag, Pag, 2018., 7-11.

Slika 18. Presjek crkve Marijinog Navještenja u Pagu s otvorima koludričkog kora i kapitula prema crkvi, te ulazom iz samostana na pjevalište (po J. Kršuloviću)

naknadno skraćena i pokrivena ravnim stropom, te je u posljednjoj obnovi vraćen križni svod s tordiranim rebrima.⁵⁰ Naime, crkva je prilikom obnove početkom 19. st. opremljena štukaturama braće Somazzi dobivši cjeloviti neogotičko-renesansni izgled po uzoru na arhitektonsku plastiku kapele sv. Nikole.⁵¹

Na sjeveroistočnom zidu crkvenog broda sačuvani su arhitektonski elementi usko vezani za klauzurni samostan. Naime, na prvom katu u crkvenom brodu i u kapeli sv. Nikole su vodoravno položeni otvori zasjenjeni drvenim rešetkama iza kojih je prostor za molitvu. Donedavno je u prizemlju u prostoriji kapitula bio sličan prozor vezan za misni obred i namijenjen za pričest koludrica. Asi-

⁵⁰ Josip Kršulović, *Obnova i rekonstrukcija crkve BDM i samostana časnih sestara benediktinki sv. Margarite u Pagu u razdoblju od 1998. do 2000. godine*, *Crkva i samostan paških benediktinki*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Pagu 25. rujna 2004. godine posvećen uspomeni opatice Gertrude Magaš, Matica hrvatska Pag, Samostan benediktinki sv. Margarite u Pagu, Pag, 2010., 215-245.

⁵¹ Radoslav Tomić, Udio Clementa i Giacoma Somazzija u opremi benediktinske crkve u Pagu, *Umjetnička baština paških benediktinki*, Zbornik radova povodom 700. obljetnice osnutka samostana benediktinki sv. Margarite u Pagu, Samostan benediktinki Sv. Margarite - Pag, Pag, 2018., 153-158.

metrično postavljen koludrički kor u odnosu na os crkve bio je uvjetovan urbanističkim položajem uz gradsku ulicu na južnoj strani kao i slobodnim volumenom apside što su priječili pravilniji raster samostanskih molitvenih i obrednih prostorija. Rastvaranje prozora prema kapeli sv. Nikole, kasnije posvećena Gospi od Milosrđa gdje se štuje kip Gospe Sućutne, vezano je za razmatranje Kristove muke i kontempliranju patnje majke nad mrtvim sinom. Oni svjedoče o dinamičnim svojstvima prostora u ženskim benediktinskim samostanima gdje su klauzurna pravila unijela specifične arhitektonske preinake. Pjevalište s orguljama, odijeljeno parapetom sa rešetkastim nadgrađem, bilo je isključivo koludrički prostor s neovisnim pristupom iz samostana, što je u strukturi sakralnog prostora pridonijelo odvajanju gornje razine. Taj zatvoreni prostor je oblikovan sukladno danim zavjetima, on ima simbolički značaj u čitanju i promišljanju Božanskog časoslova, pjevanju i molitvi kao i sudjelovanju u misnom obredu.

SAMOSTAN SV. MARIJE OD KAŠTELA U DUBROVNIKU

Benediktinski samostan sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku utemeljen je sredinom 12. st. na visokim hridinama nad morem na položaju nekadašnjeg kaštela.⁵² Već krajem 14. st. samostan se rekonstruira i proširuje, a početkom 15. st. na istom mjestu bere se kamen te planira teren za širenje samostana i gradnju novih zidina⁵³ Na južnoj strani uz same bedeme sagrađen je refektorij i prostorija za okupljanje pa Vijeće umoljenih jedino koludricama dopušta razbijanje zidina kako bi otvorile prozor prema moru uz uvjet da je zatvoren gustim rešetkama. Pred njim samostan mora razbiti hridine kako bi se isključila mogućnost pristupa prozoru izvana i opasnost od uspinjanja na zidine.⁵⁴ Već u ranom 15. st. definirano je zapadno krilo samostana, a koludrice su zbog poštivanja klauzure ishodile gradnju jednog zaštitnog zida na južnom perimetru gradskih zidina kako bi spriječile stražu u povredi Pravila sv. Benedikta.⁵⁵

⁵² I. Ostojčić, *Benediktinci...*, sv. II., 478-480; Vinicije B. Lupis, *Sv. Marija od Kaštela*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Dubrovnik, Dubrovnik/Zagreb, 2011.

⁵³ Lukša Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, 1989., 47.

⁵⁴ *Isto*, 46, 123-124.

⁵⁵ *Isto*, 54, 77.

Krajem 15. i početkom 16. st. braća Andrijići s Korčule poduzimaju veće radove na samostanskom sklopu, posebno na crkvi Navještenja Bl. Dj. Marije, kao i dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović. Jednobrodna crkva s polukružnom apsidom podignuta je unutar prostranog bloka što je volumenom crkve, kapitularnom dvoranom i zgradom refektorija podijeljeno na dva dijela. Glavni ulaz u samostan vodio je u zapadno uže dvorište pred glavnim pročeljem crkve i parlatorijem gdje je pristup vjernicima bio dopušten. Klaustar u začelju crkve okružen krilima samostanskih zgrada bio je isključivo u strogom klauzurnom režimu. S obzirom na radikalne preinake i pregrađivanja koje je crkva doživjela nakon ukidanja samostana nije nam poznata izvorna struktura sakralnog prostora. Stoga možemo pretpostaviti da su benediktinke sudjelovale u misnom obredu u koludričkom koru i na pjevalištu u koje su imale pristup iz prostorija prizidanih na bočne zidove crkve. Na to upućuju analogni primjeri u drugim dalmatinskim gradovima. Nakon velikog potresa 1667. godine samostan sv. Marije od Kaštela postaje jezgra ženskog benediktinskog monaštva jer tu nalaze refugij benediktinke iz srušenih dubrovačkih samostana. U niši visoko nad ulazom je kip prepoznat kao Gospa Velika, naslovnica samostana, rad kipara Leonarda Petrovića.⁵⁶ Lik nosi veo s cvjetnim vijencem, lijevom rukom pridržava knjigu, a desnom zakriljuje nepoznati predmet što dopušta razmatranje o ikonografskom tipu sv. Skolastike, koludrice ovjenčane simbolima posvećena života.⁵⁷ Kao utemeljiteljica ženskog benediktinskog monaštva, u ruci drži knjigu regule sv. Benedikta, dok drugom zaštitnički grli golubicu, koja je u času njene smrti uzletjela na nebo. Položaj kipa na uzdignutom mjestu otežava iscrpniju analizu. V. B. Lupis iznosi prijedlog o oltarnoj skulpturi sv. Katarine Aleksandrijske.⁵⁸

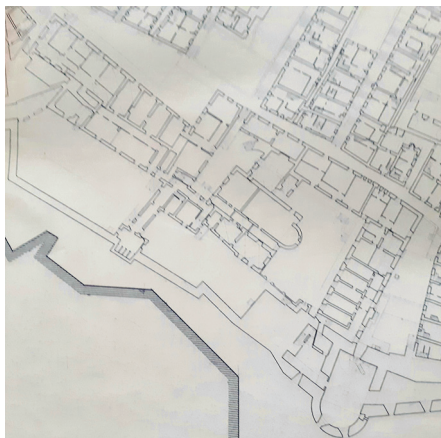
Ovaj prostrani samostan na obodu grada između kule sv. Marije i utvrde Mrtvo zvono ukinut je u ranom 19. st. postavši vojarna i vojna bolnica. Prenamjene i propadanje usmjerile su ga ka istoj tragičnoj sudbini splitskih benediktinskih uspomena, a samo građevine i rasuta baština svjedoče o stoljetnoj prošlosti ovog uglednog samostana.

---

⁵⁶ Igor Fisković, Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović, u: *Sic ars deprenditur arte*: Zbornik u čast Vladimira Markovića, Institut za povijest umjetnosti – Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., 181-184.

⁵⁷ L. Réau, *Iconographie...*, 1187.

⁵⁸ V. B. Lupis, *Sv. Marija od Kaštela...*, 6.

Slika 19. Nacrt samostana sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku

Slika 20. Ulaz u samostan sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku

Slika 21. Istočno pročelje crkve sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku i samostanski refektorij

SAMOSTAN SV. LUCIJE U ŠIBENIKU

U Šibeniku su krajem 14. st. papinskom odlukom utemeljena dva benediktinska samostana: prvi kod crkve sv. Spasa⁵⁹ i drugi pod imenom sv. Katarine⁶⁰ na jugozapadu gradskih zidina. Položaj na gradskim fortifikacijama izaziva sporove s lokalnom vlašću, jer su samostanska pravila nekad otežavala sigurnost grada, a šetnica gradske straže je tangirala i zadirala u klauzurni prostor kao u benediktinskim samostanima u Splitu, Trogiru i Dubrovniku. Za francuskih vlasti slijedilo je ukinuće samostana i pretvorba u vojnu bolnicu, a crkva poput one dubrovačkih benediktinki adaptirana je za stanovanje. Kod tako radikalnih preinaka nije bilo moguće analizirati kako se reforma 16. st. odrazila u samostanskim crkvama, osobito na sudjelovanju benediktinki u obredu Mise i primanju Pričesti, položaju koludričkog kora i "nevidljivim" komunikacijama po obodu crkve na razini prvog kata. Godine 1639. u Šibeniku na predjelu Gorica je osnovan benediktinski cenobij sv. Lucije za neplemičke kćeri, koji je postao refugij i za koludrice iz ukinutih samostana sv. Spasa i sv. Katarine.⁶¹ Jednostavna barokna crkva ima bočni balkon s orguljama i duboki koludrički kor na zapadu odijeljen ornamentiranom pregradom. To su još preostali elementi nekadašnje primjene klauzurnih propisa u sakralnom prostoru što i danas slijede benediktinski samostani novijeg postanka. Hvarski samostan sv. Ivana Krstitelja i sv. Antuna Opata utemeljen je 1664. u palači Hanibala Lucića u Grodi, nakon dugogodišnje nakanne komune i 130 godina stare papinske dozvole.⁶² Duboki koludrički kor komunicira isključivo sa samostanom, a ograđen je mrežom željeznih rešetki s drvenim ukrasima. Takva tradicija nastavlja se i u 18. st. prilikom obnove gotičke crkve Gospe od Anđela u Krku kasnije posvećene Uznesenja Bl. Dj. Marije.⁶³ Položaj koludričkog

---

⁵⁹ I. Ostojić, *Benediktinci...*, sv. II, 259; Ante Birin, Crkva i samostan Sv. Spasa u Šibeniku: Crtice iz povijesti samostana u 15. stoljeću, *Šibenik od prvog spomena*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika, Muzej grada Šibenika, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, Šibenik-Zagreb, 2018., 121-139. Na glavnom pročelju primijenjeni su uobičajeni oblici na ženskim benediktinskim crkvama. Polukružni balkoni s trafiranom kamenom ogradom zatvaraju preslicu za zvona, a bogato ukrašene željezne rešetke prekrivaju prozore. Crkvu sv. Spasa od 1810. koristi pravoslavna crkva.

⁶⁰ I. Ostojić, *Benediktinci...*, sv. II, 261.

⁶¹ *Isto*, 262.

⁶² *Isto*, 410-415.

⁶³ *Isto*, 194.

Slika 22. Koludrički kor crkve sv. Lucije u Šibeniku

Slika 23. Koludrički kor crkve sv. Ivana Krstitelja i sv. Antuna Opata u Hvaru

Slika 24. Detalj parapeta preslice crkve sv. Spasa u Šibeniku

kora uz zapadno pročelje crkve na razini prvog kata postaje konačno prostorno rješenje za sudjelovanje koludrica u obredu. Iako najudaljeniji od svetišta po uzdužnoj osi crkve, kor je neposredno povezan sa samostanom, što pojednostavnjuje kretanje koludrica i njihovu fizičku nazočnost čini što diskretnijom. Sakrament pričesti svećenik je dijelio koludricama u prizemlju na dobro šticećenom prozoru pod korom poput sličnih rješenja u benediktinskim crkvama u Trogiru i Pagu.

ZAKLJUČAK

Ženski benediktinski samostani u Dalmaciji isključivo su vezani za gradske sredine. Za razliku od projektiranih samostana koje odlikuje pravilnost i zadana tipologija, dalmatinski samostani nastaju u gustoj urbanoj matrici, najčešće na rubnom dijelu uza same fortifikacije gdje se postojeća stambena arhitektura adaptira samostanskoj odvojenosti unutar strukture grada te kasnije pravi-

lima stroge klauzure. Ove složene sklopove odlikuje istaknut topografski smještaj i prostorni razvoj, zatvorenost bloka u odnosu na uličnu mrežu i postojeće komunikacije, kao i arhitektonska i stilska slojevitost što je dovelo do specifičnih varijanti i prilagodbi sakralnog prostora. Iako svi dijelovi samostana imaju određen simbolički predznak i ritual vezan uz Pravilo sv. Benedikta, izdvojili smo one elemente, posebno u crkvenom graditeljstvu, koji svjedoče o primjeni kanonskih propisa i njihovu odrazu na arhitektonska rješenja. Cinktor benediktinskoga samostana često je na spoju dva sustava: gradskih zidina uz koje je prislonjen, što je vanjski obrambeni pojas grada, i visokog zida samostanskog sklopa unutar grada, zapravo pročelja više građevina s mahom zazidanim otvorima. Mali broj samostana poput sv. Nikole u Trogiru i sv. Benedikta u Splitu imaju sačuvane arheološke ostatke crkve i samostana iz vremena utemeljenja kada su bili izvan gradskih zidina, da bi u kasnom srednjem vijeku s novim utvrđivanjem grada postali dio gradske strukture. U urbanoj topografiji razlikuju se dvije varijante samostana koldrica: sklopovi na vanjskoj strani ojačani gradskim zidom prema moru (sv. Nikola u Trogiru, sv. Andrija u Rabu, sv. Marija od Kaštela u Dubrovniku, sv. Katarina u Šibeniku) ili oni opasani obrambenim zidom na kopnenoj strani (sv. Benedikt i sv. Marija u Splitu).

Važan element u samostanskom ozračju imao je klostar, četvrtasti prostor s dva ili četiri krila trijema i središnjim kamenim zdencem. Jednim krilom je priljubljen uz crkvu s kojom je povezan bočnim vratima, dok na katu ostvaruje komunikaciju s dormitorijem i radionicom. Klostar je prostor pripreme, duhovne sabranosti i razmatranja, to je *hortus conclusus* koji povezuje cvjetnjak s vertikalnim isječkom neba. On je metafora rajskog vrta i simbol čistoće Blažene Djevice Marije što u samostanu klauzurnog tipa doseže svoje puno značenje. Često mu prethodi ulazno dvorište poluotvorenog tipa, a položaj izoliranog klaustra ovisi o artikulaciji, veličini i slijedu gradnji samostanskog sklopa. Dok se u splitskom samostanu sv. Benedikta poluotvoreno dvorište i zatvoreni klostar nižu po uzdužnoj osi, u samostanu sv. Marije dvokatni klostar je smješten dijagonalno u odnosu na unutrašnje dvorište. U dubrovačkom samostanu sv. Marije od Kaštela jasno je odvojen predulaz s pristupom parlatoriju, kapitolu i glavnom pročelju crkve od prostranog zatvorenog dvorišta u njenom začelju. Trogirski primjeri sasvim su specifični jer koldrice u oba samostana adaptiraju trijemove nekad privatnih palača, a u dvorištu sv. Nikole pridodaju galerije odnosno ambulatorije na katovima. Rapski klostar nije jedinstveno oblikovan na sve četiri strane već se nasuprotne arkade na bočnim stra-

nama razlikuju po rasponu i ritmu, a duže strane prema crkvi i moru imaju zatvorene hodnike.

Kako su koludrice tijekom stoljeća više puta pregrađivale samostanske zgrade njihov dormitorij nema izvorni položaj, ali se u pravilu nalazi na skrovitom ili udaljenom mjestu, blizu apside ili pored krila klaustura, što ima simboličko značenje u korpusu samostana. Dok je dormitorij rapskog samostana na južnoj strani klaustura osnažen gradskim obrambenim zidom i kulom, kasnorenesansni dormitorij samostana sv. Benedikta u Splitu je građen kao monumentalna dvokatna palača na istočnom kraju klaustura, rastvorena velikim prozorima, ali opskrbljena svim ograničenjima i zaslonima papinske klauzure. Kapitul i refektorij su mjesta okupljanja monaške zajednice koji imaju ceremonijalni karakter, a odlikuju ih svečani ulazak, određeni red u rasporedu mjesta, čitanje i molitva. Rani primjer kapitularne dvorane romaničkih odlika, otvorena prema loži na prvom katu zvonika, nalazi se u svetomarijskom samostanu u Zadru. Srednjovjekovna presvođena dvorana s ostacima fresaka i istaknutim položajem groba utemeljiteljice samostana vezuje se za povijesne ličnosti opaticu Vekenegu i donatora zvonika hrvatsko-ugarskog kralja Kolomana, a po arhitektonskim i simboličkim značenjima jedinstveni je spomenik samostanske arhitekture na tlu Hrvatske.

“Samostanska bogomolja neka bude ono što joj kaže ime” (Reg. Ben., Pogl. 52). U njoj se isključivo moli, pjevaju psalmi i antifone i sudjeluje u Službi Božjoj. Zoniranje prostora crkve na dio predviđen za koludrice, i drugi u kojem su laici, primijenjen je već u srednjem vijeku kada se duboki monaški korovi grade na zapadnoj galeriji koja je sastavni dio crkvene lađe. Tip romaničke bazilike s monaškim korom nalazimo u crkvi sv. Andrije na Rabu, a pretpostavljamo da je slično rješenje bilo u prvoj fazi crkve sv. Eufemije u splitskom samostanu sv. Benedikta. Ova nekad trobrodna građevina s kupolom nad središnjim travejem sačuvana je tek u arheološkoj prezentaciji, ali je takav kor sukladan stilskim odlikama bogomolje. Značajne promjene u orijentaciji prostora za koludrice i strukture same crkvene građevine donosi Tridentska reforma s primjenom papinske klauzure. Benediktinskoj crkvi se dodaje pačetvorinasta apside rastvorena horizontalnim prozorima s retrokorom u njenom začelju. Taj oblik prostora za molitvu koludrica sačuvan je kod obje samostanske crkve u Trogiru, a u kasnijoj fazi i u svetištu crkve sv. Eufemije u Splitu. Kao varijanta koludričkog molitvenog prostora postojao je u gornjoj zoni bočne kapele u crkvi sv. Margarite na Pagu, koja paralelno dobiva i koludrički kor na zapadu. Taj jedno-

stavni oblik izdvojenog i uzdignutog kora nasljeđuju i kasnije benediktinske crkve na Jadranu (Šibenik, Hvar, Krk). Kasnobaroknom obnovom crkve sv. Marije i gradnjom samostanske crkve sv. Nikole u Zadru oblikuju se monumentalne trobrodne sakralne građevine s koludričkim korom na zapadu. Na tragu matroneja zadarske katedrale nastaju galerije nad bočnim lađama zatvorene rešetkama, koje su s korom povezane u jedinstveni molitveni deambulatorij benediktinskih koludrica.

Uz bogomolju je bio toranj za zvona čije je zvuk označavao kanonske sate za određeno vrijeme molitve sedam puta tijekom dana i noći. Zvonik se nalazio uz kut apside (trogirski samostani) ili je bio priljubljen uz glavno pročelje crkve (sv. Marija u Zadru, sv. Andrija u Rabu), dok je samo u samostanu sv. Benedikta u Splitu bio odvojen od korpusa crkve i ugrađen na uglu renesansnog gradskog zida na sjevernom perimetru samostana. Na nekim samostanskim crkvama su zvona bila ovješena na zidanim otvorenim konstrukcijama nad glavnim pročeljem. Ovaj tip zvonika "na preslicu" (sv. Marija de Taurello u Splitu, sv. Spas u Šibeniku), do danas je poput crkvenih tornjeva zadržao traforirane ograde i otvore zasjenjene rešetkama kao vidljivim znakovima papinske klauzure. Obdržavanje monaške klauzure nije potpuno isključivalo i neke oblik veze s izvanjskim svijetom, pa je u precinktoru ili na ulazu u samostan bio parlatorij gdje se po dozvoli opatice iza pregradama osiguranih otvora odvijao razgovor s osobama izvan samostana.

Na raznim primjerima ženskih benediktinskih samostana u Dalmaciji, od danas živih zajednica do onih koje tek postoje u arheološkim i arhivskim uspomenama, pokušali smo utvrditi arhitektonske predloške i modele klauzurnog samostana u urbanim sredinama, unutrašnju hijerarhiju i vrijednosti zatvorenog prostora monaškog života te one simboličke prostorne elemente koji ukazuju na primjenu klauzurnih pravila u okruženju i duhovnom života koludrica.

SYMBOLIC MEANING OF SPACE IN WOMEN'S BENEDICTINE
MONASTERIES OF DALMATIAN CITIES

Summary

Women's Benedictine monasteries in Dalmatia are mostly located inside cities, and are developed by adapting the existing buildings and adding new buildings in accordance with the church reform. The goal of the conducted research is the architectural, stylistic and urban analysis of some monastery complexes, as well as the layering and combination of residential and defensive architecture. At the time of their foundation, the convents in Trogir and Split were attached to the outside of the city walls, so that with the expansion of the city and the construction of a new defensive belt, they became part of the protected city core. The following monasteries have a prominent position in the urban grid of the city: the monastery of St. Mary in Zadar next to the city cardo on the eastern side of the forum, the monastery of St. Nicholas in Trogir next to the southern city gate, monastery of St. Benedict (St. Arnir) in Split along the northern wall of Diocletian's Palace, the monastery of St. Mary of the Castle in Dubrovnik on the highest part of the city next to the southern walls and the monastery of St. Andrew on Rab on the city walls towards the sea. During its long duration, the monastery's architecture is adapted and extended, and undergoes architectural and stylistic changes. All those symbolic spatial elements in women's Benedictine monasteries are pointed out to indicate the application of cloister rules in the church, chapel, capitular hall and parlatory.

Key words: women's Benedictine monasteries, Dalmatia, nuns, cloister, nuns choir, back-choir